

Abikaasade varasuhete süsteem uues perekonnaseaduses Privaatautonomia – abikaasade varasuhete reguleerimise võluvits?

Liis Hallik, mag. iur.

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik

Head õigusteadlaste päevadest osavõtjad,

kaks aastat tagasi õigusteadlaste päevadel ettekannet tehes rääkisin sellest, millised muudatusi nägi perekonnaseaduse eelnõu ette abikaasade varasuhtes toonases, oma esialgses versioonis. Eelkõige oli tol korral päevakorral seadusjärgse varasuhte muutmise otstarbekus ning küsimus, kas vara juurdekasvuühisus vastab tänases Eesti ühiskonnas paremini abikaasade tegelikele varalistele suhetele ja ootustele kui seni kehtinud varaühisus. Vähem oli toona arutuse all abikaasade omavastutuslik varasuhete reguleerimine. Aga just privaatautonomsest abieluvarasuhete kujundamisest on saanud uue perekonnaseaduse varasuhete regulatsiooni võtmesõna.

Toona arutuse all olnud perekonnaseaduse eelnõust on tänaseks saanud kehtiv seadus – uus perekonnaseadus jõustus 1. juulil 2010 –, kuid mitte päris sellise sisuga, nagu seda kaks aastat tagasi oodati, loodeti ja ehk ka kardeti. Toona arutuse all olnud perekonnaseaduse eelnõu (55 SE) jõudis Riigikogus küll kolmanda lugemiseni, kuid jäi seadusena vastu võtmata. Seaduseks formuleerus perekonnaseaduse eelnõu (543 SE), mis kandis küll teist numbrit, kuid mis oma sisult ei erineanud oluliselt varem menetletud eelnõu viimasest versioonist.

Küll aga muudeti esimest perekonnaseaduse eelnõu enne, kui selle vastuvõtmine luhtus. 25. märtsil 2009 teisele lugemisele esitatud perekonnaseaduse eelnõu redaktsioonis oli abikaasade varasuhete regulatsiooni võrreldes varasemaga oluliselt muudetud. Muutused oli tingitud eelkõige sellest, et seadusjärgse varasuhte muutmisele oli tekkinud tugev vastureaktsioon. Muu hulgas leidsid ka sotsiaalteadlased perekonnaseaduse eelnõule tehtud sotsiaalsete mõjude analüüsi tulemusena, et Eesti ühiskond ei ole valmis uuele seadusjärgsele varasuhtele üle minema ning et seadusjärgse varasuhte muutmine võib kaasa tuua negatiivseid sotsiaalseid tagajärgi. Oma aruannet esitades tegid sotsiaalteadlased ettepaneku rakendada vara juurdekasvuühisust üksnes tulevikus sõlmitavatele abieludele ja ka neile üksnes kui võrdset võimalust erinevate vararežiimide vahel teadliku valiku tegemiseks. Juristi pilguga vaadatuna soovitasid sotsiaalteadlased seega sätestada vara juurdekasvuühisus lepingulise ja mitte seadusjärgse varasuhtena. Kõlama jäi ka lause: "Las abikaasad valivad ise endale sobiva varasuhte."

Vastureaktsiooni tulemusena saiga abieluvarasuhet reguleeriv perekonnaseaduse eelnõu osa ümbertöötatud. Uskudes Riigikogu istungi stenogrammi seisnes perekonnaseaduse eelnõu menetlemisel kõige olulisem kompromiss selles, et „seadusjärgset varasuhet edaspidi üldse ei oleks, st kõik abiellujad saaksid ise valida kolmest võimalikust varasuhtest, s.o varaühisus, varalahusus ja vara juurdekasvuühisus, endale kõige sobivama." Ka perekonnaseaduse eelnõu uue seletuskirja järgi ei vastavat abikaasadele nende varasuhtes ühe konkreetse standardlahenduse pakkumine enam kaasaja abielupaaride vajadustele ning abikaasadele endile tuleks anda valikuvõimalus nendevaheliste varasuhete osas sobivaima lahenduse üle otsustamiseks. Seetõttu peeti vajalikuks kaotada uue redaktsiooni struktuuris varasuhete liigitus abikaasade seadusjärgseks varasuhteks ning lepinguliseks abieluvaraõiguseks, mille tulemusena seadusega ei antud abikaasadele enam ette üht konkreetset varasuhet, vaid anti valida selle asemel kolme varasuhte vahel.

Sellised mõtteavaldused tekitavad paratamatult küsimuse, kas perekonnaseaduse eelnõu uus redaktsioon pidi endaga kaasa tooma täiesti uut, senitundmatut tüüpi abieluvarasüsteemi, kus

seadusandja ei kehtestagi abikaasade õiguste ja huvide kaitseks seadusjärgset varasuhet, vaid kehtestab hoopis abikaasade kohustuse valida ise erinevatest varasuhetest endile sobivaim.

Kui see oligi uue redaktsiooni mõte, siis see viib omakorda küsimiseni, kas seadusandja sellise lahendusega mitte ei soovinud vabaneda tülikast takistusest perekonnaseaduse eelnõu menetlemisel. Teadupärast sooviti ju perekonnaseaduse eelnõu esialgse redaktsiooni järgi muuta abikaasade seadusjärgset varasuhet ning kehtestada senikehtinud varaühise asemel uus seadusjärgne abieluvarasuhe – juurdekasvuühisus. Kas selle ebaõnnestumise korral ehk ei olnud ebameeldiv pöörduda tagasi varaühisuse kui seadusjärgse varasuhte juurde? Ning kas sellises olukorras mitte ei otsustatud seadusjärgne varasuhe kui enim vaidlusi tekitanud küsimus seaduseelnõust kaotada lähtudes põhimõttest – pole seadusjärgset varasuhet, pole ka probleemi?

Kui perekonnaseaduse eelnõu uue redaktsiooni mõtteks oligi abikaasade seadusjärgne varasuhe Eesti perekonnaõigusest ära kaotada, siis tuleks edasi küsida seda, kas abikaasade seadusjärgne varasuhe ongi üldse õiguskorras vältimatult vajalik – kas abikaasade vahelised varalised suhted peavadki üldse õiguskorras seadusjärgse varasuhte näol reguleeritud olema või võib omavaheliste varaliste suhete korraldamise jätta abikaasade endi hooleks ja riik ei peagi sellesse seadusjärgset varasuhet sätestades sekkuma.

Perekonnaseaduse eelnõu uue redaktsiooni pinnalt tekkinud küsimustele vastuste leidmiseks tuleks esmalt heita ehk pilk abielu kui sellise olemuse ja abielukäsituste poole ning vaadata seejärel Eestist kaugemale – milline on abikaasade varasuhete süsteem tänases Euroopas.

Nii ajaloo kui ka tänapäeval saab abielu pidada ühest küljest isikute enda korraldatavaks lepinguliseks suhteks, teisalt võib abielu käsitada ka kui abikaasadele võimukanda poolt antud spetsiifilist staatust. Esimesel juhul on abielu perekonnaliikmete, olgu siis abikaasade või ka laiema perekonna, omavaheline asi; teisel juhul riigi või ka kiriku asi. Sellest tulenevalt võivad ka abikaasade varalised suhted kui abieluga kaasnevad tagajärjed olla kas abikaasade enda määrata või kuuluda võimukandja kompetentsi.

Heites pilgu tänasele Euroopale, tuleb tõdeda, et kõigis Kontinentaal-Euroopa riikides toob abielu sõlmimine endaga abikaasadele automaatselt kaasa ka teatud abikaasadele omased varalised tagajärjed, st riigid on kehtestanud seadusjärgse varasuhte, et tagada abikaasadele kohane ja turvaline varavahekord ka siis, kui abikaasad ise teadlikult midagi oma varaliste õiguste ja huvide kaitseks ette ei võta, ja seda isegi juhul, kui abikaasad sellist vajadust enesele abielu sõlmimise ajal ei teadvusta.

Samal ajal tunnustavad peaaegu kõik Euroopa riigid ka vähemalt mingis ulatuses abikaasade õigust kujundada nende omavahelisi varalisi suhteid vastavalt nende endi soovidele ja eelistustele, st enamasti tunnustatakse ja peetakse vajalikuks anda abikaasadele võimalus kujundada lepinguga nende omavahelisi varalisi suhteid. Seejuures on erinevates riikides abikaasade lepinguvabaduse piirid kardinaalselt erinevad – alustades lepinguvabaduse peaaegu olematust eksisteerimisest kuni peaaegu piiramatule lepinguvabaduseni välja. Lepinguvabaduse ulatus korreleerub samal ajal seadusjärgse abieluvarasuhte tähtsusega – mida olulisemaks peetakse abieluinstitutsiooniga kaasnevat staatust ja riiklikku kaitset, seda suurem tähendus on seadusjärgsel varasuhtel ja seda vähem on jäetud ruumi lepinguvabaduseks.

Üldised arengud Euroopa riikide perekonnaõiguse valdkonnas viitavad siiski sellele, et abieluõiguses on toimumas paradigmavahetus. Abielu olemus on viimase saja aasta jooksul muutunud ning põhiväärtuste ja arusaamade muutumine on viinud selleni, et järk-järgult on abielu olemuslik kese nihkunud staatuslikult käsitusest lepingulisele käsitusele. See omakorda tähendab seda, et riigid on üha enam tõmbunud eemale abielu varaliste tagajärgede rangest reguleerimisest ning üha enam jäetakse

ruumi abikaasade privaautonoomsele õigussuhete kujundamisele. Seega, ehk ei olegi üldiste tendentside taustal midagi halba selles, kui seadusjärgne varasuhe hoopis kaotada ja minna üle lepingulisele varasuhtele?

Teisalt tuleks uues perekonnaseaduses sisalduva abikaasade varasuhte süsteemi paremaks mõistmiseks heita pilk ka tagasi ning vaadata, kust me ise tuleme, st milline on olnud seadusjärgse ja lepingulise abieluvarasuhte vahekord Eestis lähiminevikus.

Etteruttavalt tuleb kohe tunnistada, et viimase 20 aasta jooksul on abikaasade omavastutuslik varasuhete kujundamine teinud läbi radikaalsed muutused. Eesti NSV Abielu ja Perekonkakoodeks lähtus abielu staatuspõhisest käsitusest ega andnud abikaasade mingisugust omavastutuslikku varasuhete kujundamise võimalust, kõigile abikaasadele kohaldus automaatselt seadusjärgne varasuhe.

Eesti taasiseseisvumise järel, 1995. aastal jõustunud perekonnaseadus lõi selles osas ukseid valla ja nägi ette abikaasade suhteliselt piiramatut võimalust leppida kokku just sellistes omavahelistes varasuhetes, nagu abikaasad paremaks arvasid – väga ulatuslik lepinguvabadus väga üksikute sisupiirangutega –, kuid kokkulepete puudumise korral reguleeris abikaasade varalisi suhteid siiski seadusjärgne varasuhe.

Seega on lähiminevikus abikaasade privaautonoomse varasuhete kujundamise õiguse tunnustamisel liigutud väga lühikese aja jooksul ühest äärmusest teise, kuid hoolimata erinevast suhtumisest abikaasade lepinguvabadusse, on alati peetud oluliseks seadusjärgse varasuhte olemasolu.

Tulles tagasi uue, s.o täna kehtiva perekonnaseaduse ja selle abieluvarasüsteemi ning eespool nimetatud seaduse loojate selgitavate märkuste juurde, tekib küsimus, kas meil tõesti alates 1. juulist ei ole abikaasade seadusjärgset varasuhet, mida kogu Kontinentaal-Euroopa tunnustab ja mida on ka Eestis alati oluliseks peetud. Ning kui seda enam ei ole, siis miks ja kuidas on selle kaotamine abikaasadele või ka kogu ühiskonnale kasulik.

Enne kui uskuda seadusloojate selgitusi, tuleks heita pilk seaduse tekstile. Uus abieluvarasuhete süsteem rajaneb eelkõige PKS §-s 24 kirjapandule. PKS § 24 lg 1 näeb ette, et abiellujad VÕIVAD kokkuleppel enne abielu sõlmimist abiellumisavaldusega perekonnaseisutoimingute seaduses ettenähtud korras valida varasuhte perekonnaseaduses toodud varasuhete liikide hulgast. Sama paragrahvi teisest lõikest tuleneb aga see, et kui abiellujad EI VALI varasuhet abiellumisavaldusega või ei sõlmi abieluvaralepingut, kohaldatakse nende varalistele suhetele abielu sõlmimisest alates varaühisuse kohta sätestatud. Lugeses neid kahte sätet koos, saab terve mõistusega teha vaid ühe järelduse – seadusjärgne abieluvarasuhe ei ole kusagile kadunud, veelgi enam – seadusjärgseks varasuheteks on varaühisus. Heites uuesti pilgu Riigikogu 25. märtsi 2009. a stenogrammile, ilmneb, et tegelikult ka perekonnaseaduse eelnõu uue redaktsiooni esitlemisel vihjati sellele, et "kui me räägime, et seadusjärgset varasuhet eelnõus ei ole, siis tõesti mõistena seda ei ole, aga vaikimisi on varaühisus see, mis kohaldatakse, kui muid valikuid ei ole tehtud."

Sellised vastuolulised selgitused viivad tahtmatult mõttele, miks tuli uue perekonnaseaduse menetlemisel abikaasade seadusjärgset varasuhet kui iga Kontinentaal-Euroopa riigi immanentset perekonnaõiguse osa peita ja öelda, et seadusjärgset varasuhet ei ole, kuid me kohaldame seaduses reguleeritud üht varasuhet. Kõlab umbes samamoodi nagu: pall ei ole oranž, see on punakas-kollane. Seega ei ole uues abikaasade varasuhete süsteemis seadusjärgset varasuhet tegelikult kaotatud.

Mis siis ikkagi on see, mis uues abikaasade varasuhete süsteemis muutunud on?

Seesama ennist nimetatud PKS § 24 lg 1 näeb selgelt ette selle, et abiellujad võivad juba enne abielu sõlmimist abiellumisavaldusega valida varasuhte seaduses toodud varasuhete liikide hulgast. PTS § 37 lg 2 p 4 järgi tuleb sellise valiku teostamiseks märkida abiellumisavalduses, kas abiellujad soovivad, et

nendevahelistele varalistele suhetele kohaldatakse varaühisuse, vara juurdekasvuühisuse või varalahususe regulatsiooni.

Seega sätestab uus seadus kolme tüüpi varasuhete regulatsiooni, kuid jätab abikaasadele õiguse valida, milline neile kõige paremini sobib. Samas on abikaasade privaatautonomia võrreldes senikehtinud perekonnaseadusega sisult piiratum, kuna uus seadus näeb ette eelkõige varasuhte valikuõiguse ning varasuhte muutmise üksnes niivõrd, kuivõrd see seadusega lubatud on. Piiratud on ka abikaasade mänguruum tagasiulatuvalt varasuhete muutmise osas. Valiku teostamine on aga tehtud abikaasadele vähemalt abielu sõlmimise eel võimalikult lihtsaks – varasuhte saab valida abiellumisavaldusel ristikese tegemisega ühte kolmest lahtrist.

Mida sellest kõigest arvata? Mulle tundub, et uues perekonnaseaduses sisalduv abikaasade varasuhete süsteem on oma olemuselt kantud Euroopas toimuvast paradigmvahetusest, ainult sellise väikese erisusega, et kui mujal Euroopas kohati alles antakse ettevaatlikult abikaasadele seadusjärgse varasuhte või kohtu määratud abielu varaliste tagajärgede kõrval võimalus omavastutuslikult varasuheteid kujundada või vähemalt suhtutakse teatud ettevaatlikkusega sellistesse abikaasade kokkulepetesse, siis Eesti on muust Euroopast mitme sammu võrra ees, muutes lepingulise varasuhte primaarseks ja seadusjärgse varasuhte nõ. lepingulise varasuhte väikevennaks. Minule teadaolevalt ei ole üheski teises Euroopa riigis sellist abikaasade varasuhete süsteemi veel kehtestatud. Seega, miks mitte, võib-olla on just meie uus abieluvarasüsteem „Eesti Nokia“.

Kõigest hoolimata olen ma siiski veendumusel, et abikaasadele lihtsustatud korras varasuhte valimise õiguse andmine on lõppastmes positiivne, kui see toob endaga kaasa abikaasade senisest teadlikuma ning vastutustundlikuma varasuhete kujundamise ning annab abikaasadele võimaluse reguleerida omavahelisi varalisi suhteid vastavuses nendevahel tegelikult eksisteerivate suhetega ja nende vajadustega. Samas näen ma varasuhetes vastutuse abikaasade õlule panemises ka ohte ja kaldun arvama, et kui abikaasad ka kujundavad abielu sõlmimisel omavahelised varalised suhteid ise, peab lõppastmes vastutustundlik riik perekonna kaitseks nägema ette võimaluse kontrollida varasuhte valiku ja tegelike varaliste suhete vastavust, et tagada abikaasade vahelise solidaarsus ja nõrgema poole kaitse. See aga on vesi kohtute veskile. Seega, võib juhtuda nii, et see, mille seadusandja jätab abikaasade endi otsustada, jõuab ringiga kohtute töölauale.

Kas uus abieluvarasüsteem osutub võlu- või valuvitsaks, peab näitama aeg ja praktika. Täna on uus perekonnaseadus kehtinud täpselt kolm kuud. Nii lühikese aja järel on raske tõsikindlalt hinnata, kas praktikas on abikaasade varasuhete süsteemi muutmine end õigustanud, kuid esimesed märgid viitavad pigem sellele, et muudatus on praktikas omaks võetud ja seda kasutatakse, mida kinnitab ka viimaste kuude abielude sõlmimise ja abieluvararegistris samal perioodil registreeritud varasuhete kohta tehtud kannete statistika. Kui juulikuu tegi suhteliselt tagasihoidliku avalöögi ning 821 sõlmitud abielu kohta valiti samal perioodi 58 juhul vara juurekasvuühisus, 43 juhul varalahusus ning sõlmiti muude kokkulepete kohta 50 notariaalset abieluvaralepingut, siis augustikuu vastavad näitajad rääkisid tugevalt selle poolt, et lihtsustatud korras varasuhtevalik on ellu rakendunud – 734 sõlmitud abielu kohta valiti 147 korral vara juurdekasvuühisus, 84 korral varalahusus ja sõlmiti 45 abieluvaralepingut. Kuigi endiselt on liidrikohal varaühisus, kõnelevad need numbrid siiski iseenda eest.

Siinkohal jääb vaid üle oodata, millised on varasuhtevaliku tagajärjed abikaasadele lähiaastatel, ning loota, et abikaasade varasuhte valikuõigus ei vii meid olukorda, kus noor mees, soovides oma armastatud tüdrukuga abielluda, peab tüdruku vanematelt nende tütre käe palumise asemel saatma tüdruku vanemate juurde hoopis oma advokaadi, kes siis palub tüdruku vanematel anda oma tütre advokaadi kontaktandmed, et asuda abielu sõlmimiseks varasuhtevaliku läbirääkimistesse.